

ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА

Старший боярин
План до двору

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

Старший боярин

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Року 1912-го, червня 15-го, Лундик Гордій приїхав із Черкаської учительської семінарії в село Тернівку до своєї тітки Горпини Корецької, яка йому була і за батька, і за матір рідну, бо він їх позбувся ще раннього дитинства. До науки стати йому поміг місцевий священик Дмитро Діяковський, зваживши на те, що хлопець кінчив дуже добре земську школу.

Так, він щороку приїздив, але сьогоднішній приїзд був надзвичайний, бо у валізі, в томикові Винниченкових творів, лежала посвідка про скінчення студій і про те, що Лундик уже має право навчати в народних школах. Садиба в Горпини Корецької, як і всі садиби українських селян, охоплювалася садком, на тлі якого вирізнялися дві височезні тополі, що стояли по краях старих воріт, завжди охайно зачинених і прип'ятих до стовпа деревним обручем. Вона біліла причілковою стіною і вдень, і місячної ночі туди, через яр, до священикового дворища. Після привітання Гордій умився коло криниці і пообідав. Правильніше було б сказати, що повечеряв, бо вже заходило сонце. А потім, взявши з жердки рядно, кожух і з полу подушку, пішов до клуні, де постелився на торішнім сухім сіні і ліг відпочивати, аби вже завтра розказати тітці все, що тільки цікавитиме її добру старосвітську душу. А потім піти і подякувати священикові за ту увагу, яку він завжди виявляв до нього на протязі всієї науки. Бо зараз тітці було не до слухань. Вона квапилася упорати на ніч корови і кричущі поросята.

Гордій лежав горілиць до відчиненої брами, угрузши верхньою частиною тіла у сіно. Витягнені ж ноги на всю

свою довжину приємно трималися вище рівня живота. Вся його істота була сповнена бадьорого тепла, що йшло і від кожуха, який покривав лише по рамена, і від пахощів сіна, під ним розворушених. З правого боку, в стрісі, стриміла до половини коса без кісся і поблискувала від місячного світла, що тримало в непорушних чарах і верхи верб, і осик, і яворів, які витикалися з яру нарівні з брамою клуні, і по той бік на горбі священників дім. А ген-ген далі височіла під самим місяцем мовчазна церква. Нижче від неї ліворуч і праворуч темніло село. Над ним ворухився білий туман, неначе формувалися для церкви крила того самого кольору, що і її стіни. Давно вже затихли тітчині кроки в подвір'ї, і в селі й над селом світилася біла тиша. Ніч була проти неділі.

В Гордієвій душі промайнуло все семінарське життя без пригод і без радощів, за якими його молода душа тужила не вгаваючи і під час студій, і під час самотніх блукань по черкаських вечірніх празникових вулицях. І думка, підкинута зором, зупинилася над церквою між місяцем і хрестом, тим, що на найвищій бані. Зупинилася на мерехтливій зірці, до якої жодна людська сила вовіки вічні не досягне своїм реальним дотиком. І похолоділо в його душі. Він відчув безодню світову як продовження тієї пустки життєвої, серед якої його маленьке серце билосся тривогою, чуючи свою приреченість, мабуть, їй, уже світовій пустелі. З'явилося дике бажання схопитися і бігти до тітки. І коли там двері заперті, то сказано гнатися через поле, поки не зустріне якусь людину, може дівчину, і вхопити її руку, притиснути до серця і крикнути: «Людино, глянь у світ і збагни, де ми. І зрозумій, що ми манюсенькі-манюсенькі... І роковані на поталу комусь страшному і незбагненому... і через те наш розпач нехай буде великим чуттям згоди між теплом твого єства і мого аж до останнього нашого зітхання, бо за ту кривду, що ми з'явилися на світ, ніхто ні перед ким не стане покутувати і ніхто нас не пожаліє, крім нас самих».

І саме в цю мить щось у яру заспівало таким сумним, чистим та високим голосом, що луна від нього нестримною потугою покотилася через село проз церкву в степ і вдарилася в високе небо — і воно над степом і селом і над осяяним від місяця церковним хрестом не видержало тієї туги, що підіймали людські звуки у немирінність ночі... не видержало і стало возноситись вище і вище... стало розходитись ширше і ширше... А голос жіночий безперестанку тужив:

Ой горе, горе з такою годиною!
Прокляла мати малою дитиною,
Прокляла мати і щастя позбавила.
Під тинами людськими без жалю поставила...

В Гордієвім естві всі почуття притаїлися, і моторошний холод обхопив тіло на теплім сіні і під теплим кожухом, і кожна цятка нервів стала слухом. А голос побивався під небом, ридав, благав, то знов западав у глибокі тіні далеких вибалків та ярів. І тільки щемів здавленою гарячою луною у яснім літнім тумані ночі, аби знов вирватися з тиші і ударити з новою силою у вічне склепіння над землею.

Так, буває, орлиця, вкинута в клітку, спочатку б'ється грудьми, головою, пазурами об іржаві ґрати, але, заюшена кров'ю і знесилена, падає без руху, ждучи, поки спрагнене волі, невгавуче серце кине її знов у смертельний та нерівний бій з холодним залізом неволі.

Від пісні, сповненої несосвітненого жалю, небеса нап'ялися до останньої можливості своєї сили, аби тільки не луснути і не пустити до Бога страшних жалів невідомого і самотнього жіночого серця. І посеред ночі від наглого місяця стало світліше і моторошніше, і він, ніби це відчувши, став важко і повільно осідати над церквою. І знизився на найвищий гостряк хреста. Хрест не витримав, тріснув і з місяцем упав в ограду... І цей тріск продзвенів як смертельний постріл по всіх розлогах ночі, і на землі стала глупа ніч. І пісня,

і луна зникли і заглухли, неначе камінь, кинутий у криницю, який осів на скаламучене дно глибокої води.

Гордій схопився з сіна і, не надіваючи одежі, а тільки накинувши на себе кожух, вибіг із клуні. І диво. Місяць світив так само серед неба над церквою, як і світив перед тим. Тільки після пісні тиша панувала нерухоміша. У парубка билося серце від подиву і тривоги.

Постоявши у нерішучості під клунею з мить, він пішов надвір. У церкві пробило 12 годин ночі.

На найвищій лінії яру з того боку, де була тігчина Горпина садиба, проходив рів, зарослий дерезою. Гордій швидко найшов вилазку, коло якої росла стара груша, і став сходити східцями, покладеними із шматків каменю, в яр. А через те, що тут був дуже крутий спуск, господарі зробили жердочку аж до самого Тясмину. Місцевість навколо спуску через стрімучу крутість ніколи і ніким не оброблялася. Вдень її відвідували хіба якісь одчаяні вівці чи кози посмикати трави на жовтій глині між каменем. Вся половина Тясмину вподовж по цей бік від Гордія не заростала ні осокою, ні лозами. Тільки на тім боці, від священникової садиби, росли рогоза, очерет і над самою водою верби, тополі, осики і явори. Кожне дерево стояло у клубку туману, освітлене місяцем з верхніх боків, і витикало з нього позолочені гілляки до неба. І здавалося, що з-під якогось снігу вони вибилися на світ. А вверх і вниз уздовж ріки всі скелі сріблилися і золотилися так само, як і купи туману над водою і над берегами... І всі нічні видива в яру око легко сприймало то як туман, то як скелі. Коло самої кладки, скованої з двох тонких верб, стояв мокрий від рухомої вогкості човен.

Гордій зійшов на кладку. Під ним блищала чорна смуга води, відти відсвічувалися до нього, зачаровані нічною тишею, небо і круглий місяць, а над всією прозорою безоднею світився він у кожусі і босий, з непокритою головою. Хлопець зараз же чогось нагадав, що не співали й не співають

солов'ї, а тільки співала невідома душа насичену розпачем пісню, і йому стало страшно, і на мить незрозуміло, куди і чого він іде. І, незважаючи на це, все-таки зійшов на другий бік річки і пішов швидко понад нею стежкою. Та й побачив перед собою, кроків на двадцять, жіночу постать, і то лише в одній білій сорочці. Вона йшла, кваплячись, стежкою на гору і не оглядалася. На спині чорніла розпущена пишная коса. Йому прийшло в голову, що видиво походить на казку, в якій відьми і потопельниці конче з розпущеним волоссям. Одначе, переборюючи життєву незвичність і нічну моторошність, він став її доганяти, непомітно прискорюючи ходу, вона так само, ніби почувуючи когось за собою, ще швидше простувала на гору. І, підійшовши до священикової хати, перелізла через тин, взяла з нього драбину, приставила до стріхи і вилізла на хату. І на самому гребені закотила сорочку, неначе дівчинка, перебродячи річку, і спустила одну ногу у вивід, а далі й другу і зникла у каглі. І ніч спорожніла аж до тієї людської свідомості, за якою починається, мабуть, тільки жах і всякі таємні несподіванки.

У Гордія вирвалося вголос:

— Оце так завдання!

І, не перестаючи йти вслід за видивом, перескочив тин і хотів уже лізти по драбині на хату, узявшись за щабель однією рукою. Рука тремтіла, виявляючи осередній душевний неспокій. Але в цей саме момент вийшла з-за причілка струнка молода жінка чи дівчина, закутана чорною великою хусткою, і спитала:

— Чого вам тут треба?

Гордій же з якимсь наполегливим неумолимим натиском гукнув до неї:

— Дайте руку, — і простяг до неї обидві свої.

Жінка ж, неначе хто її штовхнув, ступила назад кроків зо два і відповіла так, ніби впізнаній людині:

— Невже ви гадаєте, що саме час для гіпнотичних вправ?

Парубок, не помічаючи злегка насмішкуватої відповіді, ще раз гукнув несамовито поважно:

— Дайте руку, я не злодій... Я хочу знати, чи ви жива істота.

Жінка простягла з-під хустки малу і теплу руку, але таким непевним рухом, неначе її хтось тяг силоміць. Гордій, подержавши якусь мить полонену долоню у своїх жменях, відчув усім напруженим первісним людським еством оте вічне жіноче тепле й божевільно солодке чуття, задля якого юнаки плигають з дзвіниць, коли воно того забажає, і вилазять на найстрімкіші верхів'я гір, шукаючи Божої бороди, аби вчепитися в неї і погойдатися над світом хоч би хвилину, а там і зв'ятися вниз гнівною бурею десь на дикі скелі мовчазного небуття. Відчув страшну силу того чуття, що зароджує світ, уже зруйнувавши мільярди незнаних світів раніше. Відчув і потяг незнайому жінку до себе. Придавив до свого шаленого молодого серця і став п'янено-п'яно цілувати в обличчя, шукаючи поцілунками жагуче-солодких жіночих уст. Жінка спочатку не боронилася, а потім напружено крутнулася на одній нозі, і залишилася у парубка лише хустка. А дівчина, це була дівчина, він почув пругку знаду молоденького тіла, відбігла до дверей і, обернувшись до свого напасника, гукнула:

— Скажений!..

І вскочила в сіни, хрюпнувши за собою дверима і клацнувши зсередини гачком.

Лундик підійшов з хусткою на плечі повільно до дверей, спробував плечем їх висадити і після невдачі припав до їх гаряче і зашептав:

— Відчиніть, я віддам хустку, відчиніть, я вам ноги буду цілувати, лише скажіть мені, я все для вас зроблю. Відчиніть, бо я загину тут на порозі.

А зсередини схвильовано і розгнівано відповідали:

— Божевільний, чорт вас не вхопить. Тікайте швидше від хати. Бо дід Гарбуз поспускає собак коло конюшні. Тоді буде

вам лихо. І мене батько не помилують. Ідїть геть, бо я вас не впущу. Я нароблю крику, і позбігаються люди, не соромте мене. Тїкайте швидше відсіля.

І почув він кроки в хату. І після цього, постоявши, подивився на хустку і поклав її на порозі. А сам, повернувшись, зітхнув і пішов від священникового двору в яр. Ішов навпрошки таким кроком, яким ходять старі, збентежені сліпці, що покладаються не на певність стежки чи ґрунту, а на свій вироблений нещастям інстинкт.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

У неділю ранок високий і пишний розпливався над всією зеленню, якою овіяне було село, присипане великими росами. Луна від людських розмов і крику пастушків, від мекання овець та іржання коней, реву волів та корів йшла в поле зо всіх царин села мальовничим звучанням, як і село, пройняте туманом, було кольористе на ранкові фарби.

Кожні груди живої істоти дихали безмежною глибиною супокою і потуги, яка непомітно викликалася сонцем з надр землі і переливалася в кожне стебло і в кожне живе серце. Дихали радісно, глибоко і з таким чуттям, яке говорило, що можна дихати ще радісніше, ще глибше і ще тихше, але не треба напружуватися, бо ранок і так переходить у такий прозорий день, що якби хто уважний глянув з-під церкви на небеса, то побачив би там і зорі, і на великих пальцях ніг нігті, освітлені сонцем у того янгола, який щоранку летить з заходу на схід назустріч сонцю.

Радісний і щасливий день хліборобського відпочинку!

Цього настрою не сполохав навіть скрип хвіртки, якою ввійшла у священників двір тітка Горпина, одягнена в чорний корсет і в альпагову спідницю. Вона ввійшла і хазяйським оком оглянула двір, потім, обернувшись, уважно подиви-

лася, чого скрипить хвіртка. І зачинила її з таким виглядом, що, мовляв, ніяка статечність ради святої неділі нічого не зарадить немазаній хвіртці. Собак не видно було, а тільки голос дідів Гарбузів чувся з конюшні: «Повернись, повернись». Але й він лунав по-святковому. Перед самим ганком, яким входять в кухню, вона відсунула ногами, взутими в козлові чоботи, відро під тин. Ним, видно, дід давав свиням пійло з дерті та й поставив, де прийшлося. Та так відсунула, що аж горобці перелякані захурчали з тину кудись між вишні. А потім, увійшовши в сіни, постукала в двері. І коли зсередини хтось крикнув «заходьте», ввійшла і побачила наймичку, яка сиділа коло підпиччя, тримаючи між ногами макітру, й заминала макогоном сало.

— Чи панночка дома? — спиталася тітка Горпина.

— Дома... Тільки що, мабуть, сплять, — відповіла наймичка, — бо вони з неділі виходять заміж, то вже щодня мають досить мороки, аби натомитися. Та сідайте на ослін, поки замну і довідаюся, чи встали.

— Якої ж це такої мороки вони мають? — спиталася знов тітка Горпина, сідаючи на ослін.

— Та ось, учора цілий день викладали всякі свої убрання та приміряли до себе, то знов скидали і прикрашалися у всякі золоті та срібні цяцьки. Та все прибігали до мене й питалися: чи гарне і чи все оте добро їм до лица. Але останній раз плигнули до мене в ліжко під ковдру і давай мене штовхати у бік кулаками та питатися, чи я знаю, як то воно замужем, і чи може дівчина враз умерти від отієї несподіванки, що кождий хлопець преться з нею туди, куди й не треба, неначе дурний.

— Ти таке накидаєш своїй панні, яке ніколи не буває жодній дівчині до шмиги.

— Я не раз чула від самого батюшки, що все, що правда, то не гріх. А втім, якби це друга жінка, а не ви, я не розказувала б цього ніколи.

— А чим же це я у тебе заробила такої ласки?

— Та чим? Тим, що панна Варка убігли до мене серед ночі і стали розпитуватися, а який у вас небіж, чи гарний, чи високий, чи чорнявий, і чи дуже швидко бігає, і чи може подужати діда Гарбуза. Та як зареготять, та як ухоплять мене в обійми та й давай мене цілувати як навіжені. А я й питаюся: що це таке з вами? Чи не понюхали часом смаленого хвоста в кнура? А вони кажуть: «Гірше. Я хочу добре навчитися цілуватися, щоб молодий мій не вигнав від себе на другий день по шлюбі».

— І чого б то вони так розпитувалися? Хіба вони не бачили ніколи Гордія, чи що?

— Та панночки ж не було у нас підряд хто його знає й скільки років. Вони ж училися в Полтаві. А літом жили в Сердегівці. І, Боже, як мені їх шкода було вчора, бо після реготів та дуросців вони почали так гірко плакати, неначе на похороні рідної матері. Та все питалися крізь хлипи та плачі: «Скажи мені, моя голубко, що таке щастя? Може, воно це є удача, а нещастя — то помилка?» І що я могла їм говорити, коли мені здається, що якби я у такому ходила та таке пила та їла, як вони, то була б щаслива. І через те я тільки дихала та мовчала і нарешті доміркувалася сказати: «Підіть до баби Гамарнички, нехай поворожить». І панночка далі й не витримали коло мене бути. Схопилися і, обтрусуючися, крикнули: «Господи, яка ж ти страшна дурепа! Просто хоч і не кажи нічого». І після цього знов нагнулися до мене й зашептали боляче-боляче: «А все-таки я одружуся з Харлампієм Пронем. І скажу, аби він покликав у старші бояри Гордія Лундика. А щодо ворожки, то я вже була в неї. А до тебе в ліжко ніколи, ніколи не приходитиму».

— І я оце і зараз, мнучи сало, сама собі гадаю: чого вони так дивовижно промовили останні слова, неначе хтось їм може стояти на заваді до шлюбу, чи що?

ЗМІСТ

СТАРШИЙ БОЯРИН	3
ПЛАН ДО ДВОРУ	119